

РОЛЬ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ У КУЛЬТУРІ КРИМСЬКИХ ТАТАР XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Для незалежної Української держави важливо проводити ефективну та послідовну культурну політику, яка б використовувала творчий потенціал населення України у процесі подальшого державотворення. При проведенні такої політики потрібно враховувати багатонаціональний характер держави. Відповідно до «Основ законодавства про культуру» від 1992 року держава у пріоритетному порядку створює умови для розвитку культури української нації та культур національних меншин. Важливо, щоб проголошені демократичні цінності впроваджувалися у життя. Забезпечення освітніх запитів представників різних народів, які проживають на українській території, є необхідним, щоб уникнути мовного, культурного, конфесійного непорозуміння, сформувати у молодого покоління толерантне та шанобливе ставлення до представників інших етносів, релігійних уподобань. У зв'язку з цим автор вважає необхідним використання досвіду діяльності національних освітніх закладів, зокрема досвіду діяльності татарських шкіл Півдня України у XIX - на початку XX століття.

В історіографії цій проблемі приділено недостатньо уваги. Про історичні передумови формування багатонаціонального характеру південноукраїнських губерній йде мова у працях О.Данильченко та В.Сергійчука [1;3]. Про характер національної політики російського самодержавства можна довідатися у роботі А.Сініцького [2]. Багато матеріалу дає праця В.Ганкевича з історії кримськотатарської освіти Таврійської губернії [4]. Метою статті є розкриття змісту національної політики російського самодержавства у XIX столітті, висвітлення мережі жіночих татарських шкіл Таврійської губернії у XIX – на початку XX століття, аналіз змісту освіти окремих типів татарських шкіл Півдня України.

У XIX – на початку XX століття більшістю українських земель володіла Російська імперія. Територія Півдня України (Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії) ще з кінця XVIII століття стала одним із основних районів колонізації, результатом чого було формування багатонаціонального характеру цього регіону.

З метою швидкого заселення нових земель царський уряд надав економічні пільги колоністам. Переважну більшість переселенців становили українці. Водночас зростала кількість росіян, молдаван. З 1786 року з'явилися німецькі колоністи, згодом у Причорномор'ї оселилася

ж білоруси, гагаузи, чехи, поляки та євреї [1, 2]. Бувалося складна й своєрідна національна ситуація, що стала важливим чинником його подальшого розвитку.

На відміну від північної Таврії, в Криму здавна жило численне постійне населення, більшість якого становили кримські татари. В результаті колонізації додалася значна кількість іноземців: росіян, греків, німців, євреїв, болгар, вірмен, поляків, чехів тощо.

У XIX столітті царський уряд почав впроваджувати великодержавну політику щодо нових підданих. Система управління підвладними територіями в Російській імперії будувалася на трьох взаємопов'язаних принципах: уніфікації, бюрократизації і російщенні. Її кінцевою метою була ліквідація будь-яких особливостей, які б загрожували імперському існуванню [2, с.16-17]. Національна проблема була невід'ємною частиною політичної, духовної та економічної кризи країни саме тому, що порушувала основи її функціонування як імперії.

За даними всеросійського перепису населення 1897 року українці кількісно переважали інші етноси (54,9% від загальної кількості населення трьох губерній). Найбільш помітним після українців був відсоток росіян (22,1%), євреїв (6,8%), німців (4,6%), кримських татар (4,6%) [3, с.146]. Кримські татари у Таврійській губернії були на третьому місці за кількістю після українців і росіян.

У XIX столітті царський уряд взяв під контроль процес створення і розвитку системи навчальних закладів всіх національних меншин взагалі, й кримських татар зокрема. Яскравим свідченням цього стало затвердження у березні 1870 року "Правил про заходи відносно освіти іногородців, що населяють Росію", які з'ясували на багато десятиліть великодержавну освітню політику царського уряду. Проголошувалося, що кінцевою метою "освіти всіх іногородців, що живуть у межах нашої батьківщини, безперечно, повинно бути їх обрусіння і злиття з російським народом" [4, с.71].

Під впливом Першої російської революції активізувався культурно-освітній рух національних меншин, підсумком чого стало створення "Правил про початкові училища для іногородців" (1906 р.). Метою цього документу було сприяння "розповсюдженню російської мови в їх середовищі, зближенню з російським народом на ґрунті любові до спільної вітчизни" [4, с.74]. Цим документом Міністерство народної освіти (МНО) намагалось уніфікувати всю систему початкової освіти "іногородців" і прагнуло перетворити навчальні конфесійні заклади на підлеглі міністерству училища.

Зміст освіти національних шкіл Півдня України був схожим на зміст освіти загальноосвітніх шкіл країни. Метою навчання було дати

вчити релігійне виховання. Відрізнялися тим, що було передбачено вивчення закону Божого учнів та вузьких національних дисциплін (наприклад, історія ісламу та ін.). Але ці школи обмежувалися наданням лише початкової освіти.

У XIX – на початку XX століття в Таврійській губернії працювали різноманітні системи початкової освіти кримських татар: державна (російсько-татарські міністерські училища), національна (медресе, мектебе) системи, громадські й приватні навчальні заклади.

У татарських школах зберігалася тенденція, характерна для всієї системи початкової освіти країни: дівчат у кримськотатарських школах було значно менше, ніж хлопців, бо, останнім, майбутнім головам родин, освіта була потрібна у першу чергу. Так, у татарських школах Таврійської губернії у 1908 році навчалася 1002 хлопця і лише 46 дівчат (дані приблизні, передають лише загальну тенденцію) [підраховано за: 5, арк.75,78,82,84,85].

Найбільш доступними для незаможного населення були жіночі мектебе, плата за навчання в яких була помірною – в середньому від 20 коп. до 1 крб. в місяць. Приватні школи існували за рахунок плати за навчання, розміщувалися у квартирах вчителів. Громадські мектебе залежали від субсидій різних установ, приватних осіб, тому їх становище було нестабільним і вони поступалися за чисельністю приватним школам. Про це свідчать такі дані: у 1902 році у Сімферопольському повіті Таврійської губернії діяли 22 громадських мектебе, приватних мектебе було більше – 36 училищ [6, арк.108-114].

Були у татарських школах й інші статті прибутку, зокрема, РТМУ отримували кошти казни, іноді міста, земські – кошти земства, інколи місцевої влади. Так, у Сімферопольському повіті у 1908 році працювало 15 татарських початкових училищ, п'ять з яких утримувалися тільки за рахунок земства – від 600 до 800 крб., п'ять училищ – кошти казни і земства, прибутки інших – невідомі.

Незважаючи на підтримку держави, РТМУ не стали провідним типом навчальних закладів кримських татар. Серед основних причин необхідно виділити: політичні амбіції керівництва МНО, що прагнуло до асиміляції й обрусіння кримських татар; антипропаганду фанатичних мулл; конкуренцію з боку національно-конфесійних шкіл; непродуману програму навчання, що полягала у насильницькому викладанні винятково російською мовою.

Етноконфесійні навчальні заклади (мектебе, медресе) на перше місце ставили вивчення предметів релігійної спрямованості, а вже потім “національних” і “світських” дисциплін. Навчальні заклади, організовані урядом, губернською адміністрацією, земствами або приватними особами,

тейські освіченого російського громадянина. Татарські педагоги прагнули реформувати своїх принципів, з активним залученням як світських дисциплін, прийнятих в російських державних школах (у тому числі і російської мови), так і предметів конфесійного напрямку, необхідних для виховання істинного “російського мусульманина” [4, с.143].

Завдяки діяльності провідних педагогів у 1907 році були розроблені нові “Правила”. Мову видання навчальних посібників, алфавіту та ін. дозволялося застосовувати за бажанням і можливістю. Зазначений документ розширив програму навчання в російсько-татарських міністерських училищах (РТМУ). Якщо в XIX столітті тут обмежувалися викладанням російської грамоти і чотирьох правил арифметики, то на початку XX століття діти вивчали: закон Божий або відповідне віровчення, рідну мову, російську мову, арифметику і спів, у двокласних училищах – російську історію, географію, природознавство, креслення і елементи геометрії [4, с.76]. Світський спів викладався російською і рідною, а релігійний – мовою богослужіння. Головною особливістю РТМУ було те, що вчитель викладав винятково російською, щоб прискорити процес вивчення державної мови.

Саме такою була навчальна програма Бахчисарайського російсько-татарського міністерського училища [7, арк.95 зв.-96]. Діти вивчали такі предмети, як арифметику, чистописання, граматику, читання, причому російською і турецько-татарською мовами. Книгами для читання слугували російські підручники і Коран. Велика увага приділялася урокам віровчення. Диктанти писали теж двома мовами – російською і турецько-татарською. На відміну від інших державних початкових шкіл Півдня України, заняття в РТМУ починалися в суботу, останнім навчальним днем був четвер. Вихідним, як і у всіх мусульман, була п’ятниця.

Сільськогосподарські роботи дозволяли вчитися дітям тільки два-чотири місяці за весь рік. Ця тенденція була характерна для народних шкіл всього Півдня України. Більшість кримськотатарських дітей так і не здобувало початкову освіту. Так, число учнів і тих, що закінчили повний курс земських навчальних закладів, складало в Сімферопольському повіті – 33:1, в Євпаторійському – 90:1 [4, с.105].

Незадоволені національною системою народної освіти і спробами російської адміністрації по її формуванню на державній основі, громадські і культурні діячі Криму запропонували створити власне народну школу для кримських татар. Цьому сприяла джадидистська реформа народної освіти кримських татар (“усуль джадид” – “новий метод”), головною метою якої було формування етнічної, національної системи народної освіти.

З 1909 року всі конфесійні навчальні заклади перейшли на викладання за звуковою системою навчання. Курс навчання у мектебе

роки, а на практиці скорочувався до восьми предметів, які входили наступні предмети: віровчення, правопис, чистописання, арифметика і тлумачення персидських слів.

Різноманітність суспільних форм народної освіти кримських татар вказує на те, що прогресивні російські й кримськотатарські педагоги прагнули до поліпшення навчання кримськотатарського народу, встановлювали взаєморозуміння між слов'янами і тюрками, християнами і мусульманами Криму.

Отже, навчальні плани національних початкових шкіл Півдня України склалися з низки компонентів: вивчення загальноосвітніх дисциплін; детальне вивчення рідної мови учнів (турецько-татарської, арабської) та спеціальних дисциплін (історія ісламу); розширення програми за рахунок географії та історії, необов'язкових предметів (рукоділля, спів, малювання, педагогіка, природознавство, геометрія).

З метою з'ясування місця навчальних закладів основних національностей у системі початкової освіти країни розглянемо кількість національних шкіл і учнів у них у двох губерніях – Таврійській та Херсонській. Статистичні відомості земських діячів приблизні, але дають змогу уявити загальну картину діяльності мережі шкіл основних національностей Півдня України на прикладі даних табл. 1 [підраховано за: 8, с.25-26; 9, с. 6-7]:

Таблиця 1

Кількість національних шкіл і учнів у Таврійській та Херсонській губерніях у 1907 році

Типи шкіл	Таврійська губернія		Херсонська губернія	
	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів
Німецькі	297	11399	155	13210
Єврейські	28	1844	55	5594
Татарські	35	1503	–	–
Вірменські	9	366	–	–
Караїмські	8	248	–	–
Грецькі	2	311	–	–

Отже, дані таблиці вказують на те, що самою багатонаціональною виявилася Таврійська губернія, у якій найбільш чисельними були німецькі школи (297), татарські (35), єврейські (28). Інших національних шкіл було небагато, але вони працювали, на відміну від заборонених українських шкіл. Херсонська губернія була місцем розташування німецьких (155 шкіл) та єврейських (55) навчальних закладів.

Проводив імперську освітню політику по відношенню до українських національних меншин Півдня України, з одного боку, прагнучи асимілювати національні меншини з росієськими громадянами, допуслав всіх дітей до загальноосвітньої школи, проводив патріотичне і релігійне виховання. З іншого боку, передові педагоги різних національностей відстоювали діяльність власне національних шкіл, з чим уряд змушений був погодитися, прагнучи уникнути хвилювань серед народу.

Даний матеріал може стати в нагоді для дослідження комплексної проблеми формування і діяльності системи національних шкіл в Україні.

Література

1. Данильченко О. Південь України: повернення в майбутнє / Данильченко О. // Віче. – 1995. – №1. – С.143-152.
2. Сініцький А.Ц. Антиукраїнська політика російського самодержавства (1900 – 1914 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.Ц.Сініцький. – К., 1997. – 22 с.
3. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / Сергійчук В. – К., 2000.
4. Ганкевич В.Ю. Очерки истории крымскотатарского народного образования (реформирование этноконфессиональных учебных заведений в Таврической губернии в XIX – начале XX вв.) / Ганкевич В. – Симферополь, 1998.
5. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (далі ДААРК). – Ф.100. – Оп.1. – Спр.2417. – Арк.75-85.
6. ДААРК.–Ф.212.– Оп.1. – Спр.60. – Арк.14,17,100,108-114.
7. ДААРК. – Ф.100. – Оп.1. – Спр.2462.
8. Обзор положения начального народного образования в Таврической губернии за 1907/8 учебный год. – Симферополь, 1908. – 108 с.
9. Краткий обзор народного образования в Херсонской губернии за 1902 год. – Херсон, 1903. – 51 с.